

Cunoscuta inscripție pusă de Ștefan cel Mare bisericii ridicată la Războieni consemnează un moment important în istoria Moldovei: acela când — în 1476 — „s-a ridicat puternicul Mehmet împăratul turcesc cu toate puterile sale răsăritene, ... Și au venit să prade și să ia țara Moldovei“ ... În marea bătălie purtată în ziua de 26 iulie, la locul numit Pîrîul Alb, „au fost înfrinți creștinii de păgîni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei...“ „De aceea a binevoit Io Ștefan voievod cu buna sa voință a zidi această biserică... pentru amintirea și întru pomenirea tuturor drept credincioșilor creștini care s-au prăpădit aici. În anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul 40 curgător, în luna noiembrie 18“¹. Cuvintele inscripției precizează caracterul comemorativ al ctitoriei, menită să eternizeze amintirea ostașilor căzuți în lupta purtată în apropiere, cu două decenii mai înainte.

Data construcției acestui lăcaș este precis menționată în pisanie. Diferitele transformări sau adaosuri, care au alterat întrucîtva înfățișarea inițială a monumentului, erau ușor sesizabile prin cercetarea zidurilor sale, în cadrul restaurării începute. Cercetările arheologice efectuate în august 1973, în legătură cu această restaurare, au avut de aceea mai ales un caracter de control. Ele au fost concentrate în întregime în interiorul bisericii și au putut aduce o serie de amănunte inedite privind ridicarea ei.

Săpăturile au constatat dintr-o secțiune lată de 1 m, la sud de axul longitudinal al bisericii, străbătînd pronaosul, naosul și partea de est a altarului, la care s-a adăugat o casetă în partea de sud a naosului, la vest de axul ferestrei.

S-a putut constata, în pronaos și în partea de sud a naosului, că biserica este prima clădire ridicată pe acest loc, constructorii ei pornind de la partea superioară a unui strat de circa 0,20 m de humus cenușiu cu nuanțe castanii aflat deasupra pămîntului viu. Nivelul de construcție este marcat de urme de piatră spartă. În cursul lucrărilor de construcție, pe măsura ridicării zidurilor, s-a recurs în interior la nivelări succesive pînă la nivelul de călcare marcat de pragurile de piatră ale ancadramentelor intrărilor în pronaos și naos, aflate cu peste 0,70 m mai sus în raport cu cel exterior. Nivelările erau constituite din straturi de pămînt castaniu de diferite nuanțe (spre gălbui, roșcat sau cenușiu), pigmentat cu urme de moloz, groase de 0,20 — 0,30 m, separate de straturi subțiri de cca 2 cm de mortar. Primele dintre aceste nivelări s-au făcut înaintea terminării construcției. Gropile unor pari de schelă, avînd diametrul de 0,20—0,40 mm, gropi umplute cu pămînt amestecat cu moloz și piatră spartă și situate la intervale de 3,10—3,50 m între ele și la 1,80—1,90 m de zidurile bisericii, sînt vizibile în dreptul axului longitudinal al edificiului, străbătînd straturile inferioare de nivelare și fiind acoperite doar de ultimele straturi de nivelare² groase de 0,20—0,30 m.

În naos și altar s-au putut observa anumite particularități ale ridicării acestei biserici. În lungul suprafeței rezervate altarului și naosului fusese săpată anterior o groapă lungă de circa 10,50 m lată de circa 3,50 m și adîncă de 1—1,20 m. Limita vestică a acestei gropi nu depășește limita vestică a naosului³. Pe fundul acestei gropi au fost

depuse fără vreo ordine, în diferite direcții, oseminte reînhumate, într-un strat a cărui grosime ajunge la 0,35—0,40 m; deasupra osemintelor a fost așternut un strat de pămînt gălbui castaniu, strat în care au fost găsite și cîteva oase, astupînd groapa pînă la nivelul înconjurător. Deasupra stratului menționat se află un strat subțire, aproape continuu, de arsură. El este străbătut de un par, gros de circa 0,20—0,30 m, înfipt foarte adînc; apropierea acestuia de fundația zidului de vest al naosului (marginea la 0,30—0,35 m) și poziția stratigrafică anterioară construcției și primului strat de nivelare, arată că nu este vorba de resturile unui stîlp de schelă ci, probabil, de o amenajare legată de lucrări premergătoare construcției.

În partea de est a naosului, de la o distanță de circa 2 m de tîmplă, s-au putut observa resturile unei alte gropi ce pornește de deasupra urmelor de arsură de peste pămîntul ce acoperă stratul gros de oseminte reînhumate; această groapă, adîncă de numai 0,50 m avea pe fund, deasupra unor resturi de scîndură, alte oase reînhumate, așezate de asemenea fără vreo ordine. Există așadar în această zonă două straturi distincte de oseminte reînhumate.

Zidurile lăcașului sînt ulterioare acestor straturi. Între rosturile pietrelor din fundație se află și cîteva fragmente de oase. Că biserica este ulterioară atît față de groapa mare cu oseminte, cît și față de stratul osemintelor de deasupra este evident și stratigrafic. Și în naos ca și în pronaos, deasupra nivelului de construcție, se află straturi de pămînt de nivelare separate de straturi foarte subțiri de mortar.

Așadar, prin cercetările arheologice s-a constatat existența pe suprafața acoperită de naos și altar, cu excepția a două fișii laterale late de circa 1 m, a unui strat compact conținînd oseminte reînhumate, depuse înainte de construcția bisericii. Între acoperirea gropii cu oseminte și începerea lucrărilor de construcție s-a scurs un anumit interval de timp, nu neapărat prea îndelungat, în cursul căruia s-a produs stratul subțire de arsură amintit. Ridicarea lăcașului a fost precedată îndeaproape de depunerea osemintelor în groapa de dimensiuni mai mici și mai puțin adîncă, deasupra unor scînduri.

Biserica din Războieni apare astfel ca un adevărat monument memorial al celor căzuți în bătălia din iulie 1476, de la Valea Albă.

În cronică lui Grigore Ureche se consemnează: „Mai apoi, după ieșirea neprietenilor și a vrăjmașilor din țară, dacă au strînsu Ștefan vodă trupurile morților, movilă de cei morți au făcutu și pre urmă s-au ziditu deasupra oasilor o biserică, unde trăiește și astăzi întru pomenirea sufletelor“⁴. Relatarea cronicarului, care reprezintă fie reluarea conținutului unei cronici dispărute, fie consemnarea unei tradiții încă vii, se dovedește a fi fundamentată pe o situație reală. Observațiile prilejuite de cercetările arheologice aduc mai multe amănunte în această privință, lăsînd totuși și unele locuri supozițiilor.

Pasajul din cronică privitor la construcția bisericii, chiar dacă urmează imediat după relatarea bătăliei din 26 iulie 1476, înaintea povestirii desfășurării în continuare a campaniei, se referă însă la evenimente petrecute mai tîrziu. Din el nu trebuie dedus că ar fi fost vorba de înălțarea lăcașului chiar pe locul luptei, deasupra mormintelor celor

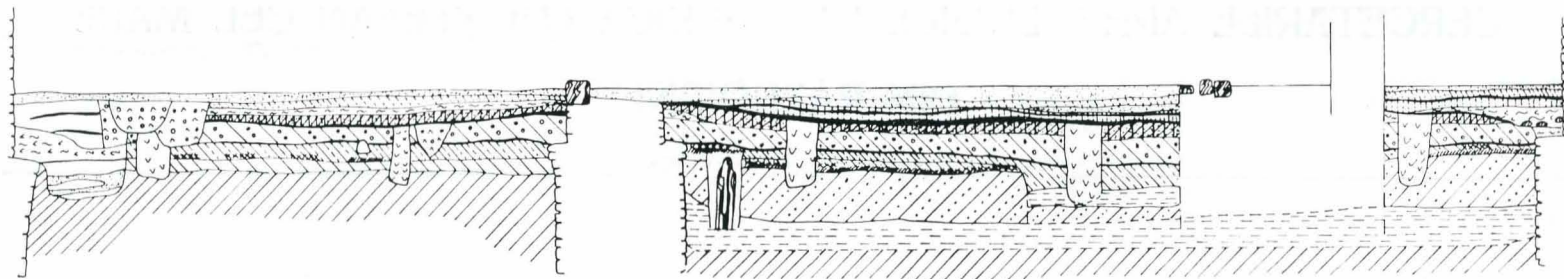
* Articolul reproduce textul comunicării: „Biserica lui Ștefan cel Mare din Războieni — monument comemorativ“, susținută la Sesiunea anuală de comunicări a DPCN, mai 1974.

¹ Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1958, p. 143.

² Deasupra acestor ultime straturi se afla înaintea lucrărilor de restaurare o podea de lemn. Nu se cunoaște aspectul pardoselii inițiale; ținînd seama de poziția pragului intrării în naos, vechiul nivel nu putea fi mult diferit de cel actual.

³ După cum am mai arătat, stratul de oseminte reînhumate lipsește în pronaos. În extremitatea vestică a acestui compartiment, în partea de sud a secțiunii, a apărut marginea gropii unui mormînt tîrziu, în care fuseseră antrenate fragmente ceramice smălțuite caracteristice sec. XVIII—XIX.

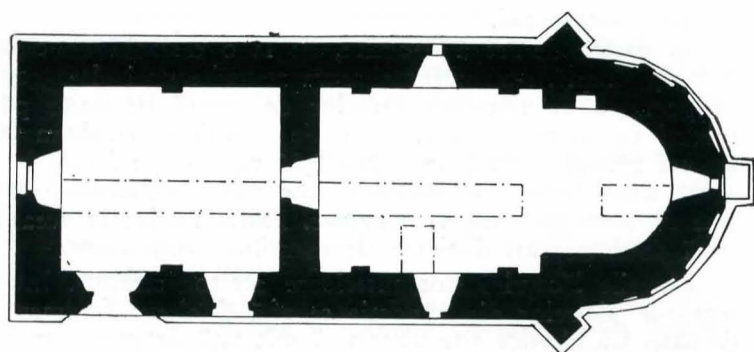
⁴ Grigore Ureche, *Istoria Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ediția II, București, 1958, p. 104.

LEGENDA

1	7	13
2	8	14
3	9	15
4	10	16
5	11	17
6	12	18

0 1 2m

0 1 2 3 4 5m.

căzuți, ci de o acțiune de reînhumare, urmată de edificarea lăcașului. Cercetările arheologice au arătat că aceasta este interpretarea care trebuie dată textului cronicarului. Osemintele dezgropate după o perioadă destul de îndelungată (fapt evident și din starea lor de conservare) au fost adunate și reînhumate într-o groapă de mari dimensiuni, săpată pe locul unde urma să fie ridicată biserica. Oasele au fost așezate în general fără vreo ordine. De remarcat, în porțiunea cercetată, lipsa craniilor; probabil că ele au fost depuse într-o zonă neatinsă de săpături (eventual în dreptul mesei altarului sau la vest de aceasta).

Cunoscând data ridicării bisericii — 1496, la 20 de ani după lupta pe care o comemora — trebuie să ne întrebăm când a fost efectuată reînhumarea osemintelor. Am arătat că ele au fost acoperite cu pământ lipsit de orice urmă de activitate omenească, așadar înaintea începerii lucrărilor de construcție; stratul de arsură aflat deasupra stratului de umplutură a gropii indică scurgerea unei oarecare perioade de timp (nu neapărat prea îndelungată) de la reînhumare până la edificarea lăcașului. Se poate presupune că reînhumarea a precedat cu puțin începutul lucrărilor de construcție, stratul de arsură putându-se datora unor activități premergătoare acestora. Un alt semn de întrebare poate fi pus de stratul superior de oseminte, având dedesubt scinduri. Dacă nu trebuie exclusă eventualitatea, mai simplă, că ar fi vorba de oseminte exhumate mai târziu, poziția lor centrală și condițiile în care sînt așezate îndreptătesc ipoteza că ele ar putea reprezenta rămășițele unor personaje mai însemnate sau cu un rol mai important în bătălie.

Prin caracteristicile care au fost prezentate, biserica din Războieni ocupă un loc aparte nu numai între numeroasele ctitorii ale lui Ștefan cel Mare, dar și în general între edificiile de cult din țările române. Nici până la ridicarea ei nici după aceasta, nu există un exemplu similar de lăcaș ridicat „pentru amintirea și întru pomenirea” eroilor căzuți într-o bătălie, care să adăpostească osemintele acestora. Unele exemple, dintr-o perioadă mai târzie, de cruci puse pe locul unde au fost îngropați cei uciși într-o luptă — crucea lui Leon vodă de lângă biserica Slobozia din București (1631) și crucea ostașilor lui Matei Basarab de la Fundeni (1632)⁵

Fig. 1. Planul bisericii din Războieni cu traseul secțiunilor arheologice.

Fig. 2. Secțiunea longitudinală din naos, vedere dinspre vest.

1 — pământ galben viu; 2 — pământ castaniu-cenușiu; 3 — strat cu oseminte reînhumate; 4 — pământ gălbui-castaniu; 5 — arsură; 6 — cărbune; 7 — pământ cenușiu-gălbui; 8 — pământ castaniu-gălbui pigmentat cu cărbune și urme de cărămidă; la baza stratului, resturi de piatră spartă; 9 — pământ castaniu-roșcat puțin pigmentat cu urme de moloz; 10 — groapă par schelă; 11 — pământ cenușiu-castaniu compact, ușor pigmentat cu urme de moloz; 12 — pământ cenușiu deschis compact; 13 — pământ cenușiu granulos cu urme de moloz; 14 — mortar; 15 — moloz, cărămidă spartă; 16 — nisip, umplutură sub podea scinduri; 17 umplutură din gropi târzii; 18 — lemn.

sau crucea lui Ferent de la marginea Iașilor (1717)⁶ — reprezintă numai cruci comemorative așezate deasupra unor morminte comune, situație diferită de cea a bisericii care ne preocupă.

Locul în care au fost depuse, la Războieni, osemintele reînhumate — în altar și în partea mediană a naosului — reprezintă în orice caz un loc de excepție pentru înmormîntări, în care doar în anumite cazuri se puteau depune osemintele unor figuri eclesiastice mai venerate. Putem considera că ideea care a condus la ridicarea bisericii din Războieni deasupra osemintelor depuse în altar și naos, reprezintă o continuare a obiceiului existent încă din perioada paleocreștină a edificării altarului unor lăcașuri de cult deasupra criptei care adăpostea mormintele unor martiri; probabil în concepția lui Ștefan cel Mare cei care își dăduseră viața luptînd împotriva „păgînilor” erau asemuiți martirilor din perioada de început a creștinismului.

Caracterul de unicitate al ctitoriei lui Ștefan cel Mare, de la Războieni a fost scos în evidență de cercetările arheologice; cunoașterea lui reliefează mai bine unele momente ale domniei marelui voievod. Faptul că tocmai bătălia de la Valea Albă a prilejuit ridicarea unui astfel de monument comemorativ arată însemnătatea pe care a avut-o o luptă care, deși reprezentase un insucces, contribuisese la obținerea izbînzii finale în războiul care putea fi considerat drept cel mai greu din istoria Moldovei, încheiat cu retragerea armatelor invadatoare conduse de cuceritorul Constantinopolului. Bătălia de la 26 iulie 1476 rămîne memorabilă datorită gravității pierderilor de vieți, „multime mare de ostași ai Moldovei”. Dacă în privința numărului exact al participanților la luptă și al celor căzuți, informațiile nu concordă întru totul, cantitatea impresionantă a osemintelor reînhumate în biserică reprezintă o dovadă a numărului mare al celor pieriți. Între aceștia se aflau mulți din „boierii cei mari” și „vițejii cei buni”⁷, dintre cei mai apropiați de domn.

Ctitorind biserica din Războieni, Ștefan cel Mare a adus un suprem omagiu memoriei celor care se jertfiseră pentru apărarea pămîntului natal.

⁵ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 334.

⁶ V. Drăghiceanu, *Cetățuia din Iași. Studiu arheologic*, în „BCMI”, an VI, f. 24, 1913, p. 154—157, fig. 8—12.

⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 104.